

Petroglify, mauzoleum, akyni, Abaj i polskie ślady w Kazachstanie

2014-07-15

W listopadzie 2011 r. spore zainteresowanie krakowian wzbudziła jurta kazachska, [eksponowana w krakowskim magistracie](#). Promowała ona tradycje, obyczaje, historię, dorobek kulturalny i współczesny rozwój tego rozległego kraju, który dopiero w 1991 r. stał się niepodległym państwem. Była to akcja bardzo potrzebna, ponieważ Kazachstan jest w Polsce wciąż zbyt mało znany.

Osadnictwo na terenach dzisiejszego Kazachstanu sięga czasów prehistorycznych. Z całą pewnością można znaleźć jego ślady z połowy drugiego tysiąclecia p.n.e. Świadczą o tym m. in. rysunki naskalne czyli tzw. petroglify w krajobrazie archeologicznym Tamgały (Tanbały), wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Powstawały one do początku XX w. i zachowało się ich ok. pięć tysięcy. Innym wspaniałym obiektem, umieszczonym na wspomnianej liście UNESCO, jest okazałe Mauzoleum Ahmeda Chodży Jesewi. Wzniesiono je na przełomie XIV i XV w. z inicjatywy słynnego władcy Timura, znanego w Europie jako Tamerlan. Poświęcone zostało XII-wiecznemu poecie i kaznodziei, wybitnemu przedstawicielowi sufizmu, czyli mistycznego nurtu w islamie. To ufortyfikowane, składające się z kilku budowli mauzoleum mieści się w mieście Turkiestan w południowym Kazachstanie.

Jest rzeczą zrozumiałą, że wśród ludów koczowniczych, do których należą Kazachowie, zachowało się mniej materialnych świadectw ich kultury niż u ludów osiadłych. Dotyczy to również literatury, zdanej przez wiele stuleci na terenach, na których przemieszczali się Kazachowie, przede wszystkim na przekaz ustny. Bardzo ważną rolę w tworzeniu utworów literackich i przekazywaniu ich z pokolenia na pokolenie odgrywali tak zwani akyni. Zgodnie z definicją PWN, akyn był to ludowy pieśniarz i poeta-improwizator, wykonujący swe utwory przy akompaniamencie instrumentu. Instrumentem, wykorzystywanym przez akynów podczas ich spektakli słowno-muzycznych była przede wszystkim zbliżona do bałałajki dumbra (dombra). Akyni brali udział w tradycyjnej uroczystości, zwanej ajtys, będącej rodzajem zawodów, w których twórcy prezentowali swoje zdolności poetyckie i muzyczne. Ajtys odbywał się z okazji ważniejszych wydarzeń w tradycyjnym kalendarzu ludowym, ale także np. na jarmarkach.

Fenomen akynów rozpowszechniony był również wśród innych ludów Azji Środkowej, w tym przede wszystkim wśród Kirgizów, których łączy z Kazachami pokrewieństwo języka i kultury. To właśnie Kirgizowie zadbali o to, aby zjawisko to wpisane zostało na listę Niematerialnego i Ustnego Dziedzictwa UNESCO. Wpis ten oczywiście obejmuje również dokonania akynów z Kazachstanu, którzy odegrali znaczącą rolę w rozwoju literatury swojego narodu.

Wybitnym twórcą, czerpiącym z tradycji akynów, był Machambet Utemisow (1804 - 1846), jeden z przywódców ludowego powstania w Kazachstanie, skierowanego zarówno przeciw caratowi, jak i represjom ówczesnego chana. Po klęsce powstania został zmuszony do ucieczki i ostatecznie zamordowany. Jego poezja poświęcona była krytyce Rosji i chanatu, walce o wolność narodu kazachskiego i problemom egzystencjalnym. Przypisuje mu się autorstwo kilkudziesięciu utworów, z których tylko część została spisana. Mimo iż Utemisow zdobył wykształcenie w szkole rosyjskiej, jego twórczość osadzona była w kulturze kazachskiej. Pierwsza publikacja jego wierszy nastąpiła dopiero w

1908 r.

Szczególną postacią wśród akynów kazachskich był długowieczny Dżambuł Dżabajew (1846 – 1945). Do końca życia nie nauczył się pisać i posługiwał się wyłącznie językiem kazachskim. Jego utwory osiągnęły wielką popularność w Związku Radzieckim w latach trzydziestych XX w. dzięki ich przekładom na język rosyjski. Dżambuł Dżabajew uzyskał wówczas status cenionego twórcy ludowego. W swoich wierszach opiewał między innymi komunizm, Stalina i innych ówczesnych dygnitarzy, ale przekazywał też proste prawdy życiowe, trafiające do milionów odbiorców. Z czasem pojawiły się jednak głosy podważające autentyczność poezji Dżambuła Dżabajewa – według nich autorami utworów publikowanych pod jego nazwiskiem byli rosyjscy literaci, znani oficjalnie jako ich tłumacze. Opinię taką znaleźć można między innymi we wspomnieniach wybitnego kompozytora Dymitra Szostakowicza. Mimo tych kontrowersji Dżambuł Dżabajew w dalszym ciągu cieszy się w Kazachstanie wielkim poważaniem. Na jego cześć duże miasto Taraz na południu kraju przez sześćdziesiąt lat nosiło nazwę Dżambuł (Żambył), a obwód administracyjny, którego jest stolicą, w dalszym ciągu jest obwodem żambylskim.

Niemalże równolatkiem Dżambuła Dżabajewa był Abaj Kunanbajew (1845 – 1904). Urodzony jako Ibrahim, w wieku kilkunastu lat zaczął być nazywany Abaj (tzn. mądry, rozumny) z uwagi na swoje znaczne uzdolnienia intelektualne. Duży wpływ na jego rozwój duchowy wywarła twórczość wielkich pisarzy XIX w. – Puszkina, Lermontowa, Goethego, Byrona. Jako pierwszy przetłumaczył niektóre ich utwory na język kazachski. Na serio zaczął pisać dopiero w wieku 40 lat, tworzył też muzykę do swoich utworów poetyckich. Mimo iż nawiązywał do tradycyjnej twórczości ludowej, wprowadził do literatury i muzyki kazachskiej wiele nowych form, gatunków i środków wyrazu artystycznego. Uznawany jest za współtwórcę kazachskiego języka literackiego. W swojej twórczości opowiadał się za ideami humanizmu, wolności, równości i braterstwa, zwalczał zacofanie, konserwatyzm i autokratyzm, przeciwstawiał się przemocy i dążył do zbliżenia kultury Kazachstanu z kulturą europejską. Już za swojego życia Abaj Kunanbajew cieszył się wielkim respektem wśród Kazachów i sąsiednich ludów. W nowoczesnym Kazachstanie stał się symbolem tożsamości narodowej i ma status jednego z najwybitniejszych artystów kazachskich. Z okazji 150. rocznicy urodzin rok 1995 ogłoszony został przez UNESCO rokiem Abaja Kunanbajewa. Z początkiem lipca 2014 r. minęło 110 lat od śmierci pisarza. Pomnik Kunanbajewa stanął również w Moskwie i dziwnym zrzędzeniem losu stał się miejscem spotkań rosyjskiej opozycji demokratycznej w 2012 i 2013 r. W Polsce w 2013 r. odbyła się prezentacja książki Abaja Kunanbajewa „Słowa pouczające”, która nie została jeszcze w naszym kraju opublikowana. Do słów Abaja Kunanbajewa nawiązywał Jan Paweł II podczas swojej wizyty w Kazachstanie w 2001 r.

Proza i dramat w literaturze kazachskiej uzyskały szansę na rozwój dopiero w XX w. Jednym z najwybitniejszych dwudziestowiecznych pisarzy kazachskich był Muchtar Auezow (1897 – 1961), który zajmował się również historią literatury i przekładami (przełożył na kazachski m. in. „Rewizora” Gogola). Jest on autorem 20 dramatów i kilku powieści, a do jego największych osiągnięć twórczych należy czteroczęściowy cykl powieściowy „Droga Abaja”. Cykl ten jest poświęcony wspomnianemu powyżej Abajowi Kunanbajewowi. Auezow pracował nad nim blisko 20 lat. Powieści o Abaju zostały przetłumaczone na wiele języków. Przekłady dwóch pierwszych części cyklu opublikowane zostały w Polsce w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w.

Duży wkład w kulturę Kazachstanu wnieśli Polacy, którzy trafiali tam głównie za sprawą zsyłek carskich już od pierwszej połowy XIX w. Z Polakami znali się i przyjaźnili Abaj Kunanbajew oraz inny wybitny pisarz i uczyony kazachski Czokan Walichanow (1835 – 1865). Powieść poetycka Gustawa Zielińskiego „Kirgiz”, wydana w 1842 r., zawiera cenne obserwacje etnograficzne i opisy stepów Kazachstanu. Adolf Januszkiewicz, który dobrze znał język kazachski, przez 18 lat zbierał pieśni, wierzenia i legendy kazachskie i opisał je w „Listach ze stepów kirgiskich i dzienniku podróży”, opublikowanych po polsku w Paryżu już po jego śmierci w 1861 r. To właśnie Januszkiewicz potrafił przewidzieć, że Astana (wówczas Akmolińsk) niegdyś zostanie stolicą Kazachstanu! Bronisław Zaleski, który część swoich podróży po Kazachstanie odbywał z ukraińskim poetą Tarasem Szewczenką, wydał w Paryżu w latach sześćdziesiątych XIX w. album z rysunkami o tematyce kazachskiej i wcześniej pokazał swoje akwaforty poświęcone Kazachstanowi. Odbiorcy zachodnioeuropejscy mogli dzięki niemu po raz pierwszy zapoznać się z widokami tych okolic, utrwalonymi ręką artysty. Krytyk muzyczny Aleksander Zatajewicz notował i ocalał w ten sposób od zapomnienia pieśni akynów stepowych. Zebrał i wydał ponad 2300 pieśni i kompozycji muzycznych, zwanych „kiujami”. Dziełem jego życia był zbiór „Tysiąc pieśni kazachskiego narodu”, po raz pierwszy wydany w 1925 r. Jest to pozycja niezwykle ceniona w Kazachstanie. Sięgali do niej m. in. Jewgenij Brusilowski (1905 – 1981), twórca pierwszych oper kazachskich i szeregu utworów symfonicznych, oraz słynny kompozytor Sergiusz Prokofiew.

Kolejna fala Polaków napłynęła do Kazachstanu w latach trzydziestych XX w. i podczas II wojny światowej w wyniku deportacji stalinowskich. To tu właśnie formowała się armia generała Władysława Andersa. Podczas gdy żołnierze wyruszyli na front, w Kazachstanie pozostało wielu członków ich rodzin. Do dziś w Kazachstanie żyje liczna Polonia, która aktywnie uczestniczy w życiu kraju. Jako ciekawostkę wspomnieć wypada, że część dzieciństwa w ówczesnym Dżambule (obecnie Taraz) spędziła Anna German. Związki Polaków z Kazachstanem i ich współczesne życie sugestywnie opisuje Erika Waśkowska ze Szkoły Średniej w Kiellerowce w Kazachstanie w pracy nagrodzonej na międzynarodowym konkursie „Polak to brzmi dumnie”, zorganizowanym w Białymstoku w 2011 r. (<http://www.glospolski.narod.ru/36/28.htm>). Uzyskała ona ex aequo z Pauliną Kalisz z Krakowa główną nagrodę za pracę literacką w kategorii wiekowej 16 – 19 lat.

W 2011 roku Poczta Polska wydała znaczek z okazji 20-lecia niepodległości Kazachstanu projektu Aleksandry Ubukata: